

DENE TÁRBIYA SISTEMASINDA MILLIY HÁM HÁREKETLI OYINLARDIŇ TUTQAN ORNI

Saparbaev Esen

Nókis mámleketlik pedagogikalıq Instirutı «Social hám gumanitar pánlerdi aralıqtan oqıtıw»
kafedrası assistant-oqıtıwshısı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14704517>

Annotaciya. Avtor bul maqalasında dene tárbiyası boyınsha túrli ilimiy materiallardan paydalanğan halda hárketli oyınlardı obrazlı etip túsindiriw - eń áhmiyetli tásirsheń ámellerdiń biri ekenligin dálillep, bul is ásirese, mazmunlı oyınlardı sóylep beriwde júdá zárúr bolıp, oyın qatnasıwshılarınıń óz wazıypaların tuwrı atqarıwına járdem beredi.

Oqıwshılar oyınıń mazmunın puxta ózlestiriwi ushın jetekshi awız eki túsindiriwdi ámelde qollanıw menen, yaǵnıy oyınıń ayırım hárketlerin atqarıp kórsetiw menen alıp bariwı zárúr ekenligi haqqında maǵlumatlar keltirilgen.

Gilt sózler: milliy oyınlar, dene tárbiya, oyınlar, fizikalıq rawajlanıw, kónlikke, oqıtıwshı.

РОЛЬ НАРОДНО-ДВИГАТЕЛЬНЫХ ИГР В СИСТЕМЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ.

Аннотация. В данной статье автор используя различные научные материалы по физическому воспитанию, доказывает, что образное объяснение подвижных игр – является одним из важнейших факторов воздействия, что это дело особенно важно при рассказывании о содержательных играх и помогает участникам игры правильно выполнять поставленные перед ними задачи. Приводится информация о том, что для тщательного освоения учащимися содержания игры, необходимо применение на практике устного объяснения, то есть демонстрации различных действий игры.

Ключевые слова: национальные игры, физическое воспитание, игры, физическое развитие, навыки, преподаватель.

THE ROLE OF NATIONAL AND ACTIVE GAMES IN THE PHYSICAL EDUCATION SYSTEM

Abstract. In this article, the author, using various scientific materials on physical education, proves that the figurative explanation of outdoor games is one of the most important influencing factors, that this matter is especially important when talking about meaningful games and helps the participants in the game to correctly perform the tasks assigned to them. Information

is provided that for students to thoroughly master the content of the game, it is necessary to use oral explanation in practice, that is, demonstrate various actions of the game.

Key words: folk games, physical education, games, physical development, skill, teacher.

Dene tárbiya teóriyası hám ámeliyatında dene mádeniyatı, sport háreketli hám dene tárbiya quralları arnawlı sistemalar cikli dep ataladı. Dene tárbiya sistemasınıń áhmiyetli basqışlarınan biri dene tárbiya quralları bolıp tabıladı. Olardıń quramlı bólimi bolsa gimnastika, sport túrleri, háreketli oyunlar hám tábiyattıń salamatlastırıwshı (quyash, hawa, suw, gigienalıq faktorlar) tásir kúshlerinen ibarat.

Kórinip turǵanıday, milliy hám háreketli oyunlar dene tárbiya sistemasınıń áhmiyetli baǵdarlarınan biri bolıp esaplanadı. Milliy hám háreketli oyunlar mazmun hám forması tárepinen tómendegi túrlerge bólinedi:

1. Jámaátlik (komanda) oyunlar.
2. Galabalıq (kópshilik birgelikte oynaytuǵın) oyunlar.
3. Jeke tártipte yaki jup bolıp oynalatuǵın oyunlar.
4. Estafetalı oyunlar.

Jámaátlik (komandalıq) oyunlarda eki yaki onnan aslam komandalar qatnasadı. Máselen, «Aq terek pe, kók terek?»; «Kartoshka egiw» oyunları.

Galabalıq háreketli oyunlarda barlıq qatnasıwshılar tolıǵı menen oyında qatnasadı.

Máselen. «Pıshıq hám tıshqan», «Qorazlar urısı», «Iyin urıstırıw» hám t.b.

Estafetalı háreketli oyunlar komandalıq, ulıwma hám jeke (jup) tártipte bolıwı múmkin.

Máselen, dene tárbiya sistemasında shınıǵıwlar hám háreketli oyunlardı jaslarǵa úyretetuǵın ulıwma hám arnawlı principler hám de usıllar bar, yaǵnıy shuǵıllanıwshılardıń jası, fizikalıq tayarlıǵı hám jınısına qarap oyunlar cikli belgilenedi. Ulıwma bilimlendiriw mektepleriniń dene tárbiyası baǵdarlamalarında milliy hám háreketli oyunlar klasslarda (1-4-5-7,8-9) qarap belgilengen. Sebebi, atap ótilgenindey oyunlar balalardıń jasına qarap úyretiledi. Baslawısh klass oqıwshıları ushın mólsherlengen háreketli oyunlar joqarı klass oqıwshıları ushın oǵada ańsat hám onshelli qızıqlı bolmaydı. Joqarı klasslar ushın belgilengen oyunlar bolsa tómengi klass oqıwshıları ushın qıyın boladı.

Bunday jaǵdaylar akademiyalıq liceyler, orta arnawlı texnekumlarda hám joqarı oqıw orınlarına qollanılsa da, lekin oyunlar olardıń bolajaq kásip-ónerlerine beyimlestiriliwi lazım.

Máselen, awıl hám suw xojalıǵı sistemasındaǵı bolajaq qánigelerge (sharwashılıq tarawı) «Piyada kókpar», «Eshek mindi», «Shopan», «Padanı tap», gúres, piyada báygi, top penen estafetalar hám usıǵan uqsáǵan oýınlardı qollanıw maqsetke muwapıq boladı.

Atap ótiwimiz kerek, dene tárbiya sabaqları, sport shınıǵıwları (trenirovkalar), hár qıylı sport jarısları processlerinde háreketli oýınlardı shólkemlestiriw hám ótkeriwge arnawlı tayarlıq talap etiledi. Ásirese, muǵallım (shólkemlestiriwshi), hár túrli sport jarısların, oýınların tolıq biliwi, onıń túrli variantların qollana alıwı kerek. Milliy hám háreketli oýınlar ushın eń áwele, sharayatlardı (waqıt, orın, qızıǵıwdı) esapqa alıw zárúr. Keń hám taza orınlar, maydanlardaǵı háreketli oýınlardı shólkemlestiriw oǵada qolaylılıqlardı jaratadı. Bunday orınlarda shuǵıllanıwshılardıń erkin juwırıwı, sekiriwi hám túrli háreketlerdi gárezsiz ráwishte orınlawı, quwanıp, kewilli bolıp oynawları ushın imkaniyatlar boladı.

Sabaqtan tısqarı (úlken tánepis, úy, kóshe, maydanda hám t.b.) waqıtlarda shólkemlestiriletuǵın háreketli oýınlardı orınlaw joqarıda atap ótilgen talabalar tárepinen ámelge asırıladı. Bolmasa, kishi hám úlken jastaǵı balalardıń aralasıp oynawı olardıń arasında hár qıylı kelispewshilikler, jánjelli jaǵdaylar, jaraqat keltirip shıǵarıwı yaki júǵımlı kesellikler juqtırıp alıw jaǵdayları júz beriwi múmkin.

Dene tárbiyası mádeniyatı hám sport háreketinde dene tárbiya sistemasında tarmaqları júdá kóp. Xalıq jasytuǵın orınlar, dem alıw hám kewil ashıw dem alıs baǵları, jazǵı dem alıs hám salamatlastırıw lagerleri, talabalardıń jazǵı sport orınları, emlewxanalar hám sanatoriyalardaǵı fizikalıq tárbiya jumısları usılar komplekti bolıp esaplanadı.

Atap ótiwimiz kerek, bul orınlarda ǵalabalıq shólkemlestiriletuǵın dene tárbiya mádeniyatı hám sport ilajları negizinde milliy hám háreketli oýınlar salmaqılı orındı tutadı.

Milliy hám háreketli oýınlarsız birde-bir sport shınıǵıwları ótkerilmeydi dewimizge boladı.

Hátteki joqarı ligadaǵı futbolshılar, voleybolshılar hám basqa sport túrlerinde shuǵıllanıwshılar sheber sportshılarda shınıǵıwlarında jeke tártipte ózlerine tán bolǵan háreketli oýınlardı orınlaydı. Bunıń sebebi sonda, háreketli oýınlar gewde (muskul) razminkasın ótkeriw, kewildi kóteriwi (zawıqlanıw, quwanıw hám t.b.) hám fizikalıq sapalardı tayarlawda arnawlı yaki ulıwma shınıǵıw-oýın sıpatında xızmet etedi. Dene tárbiya sistemasında shańaraq hám baqshalarda milliy hám háreketli oýınlardı shólkemlestiriwge ayrıqsha itibar qaratıladı.

Shańaraqta bala tuwılǵan kúnnen baslap, onı salamat bolıp ósiwi ushın bar imkaniyatlar iske salınadı.

Dawıslı (shıqıldawshı) oyınshıqlar hám haywanlar formasındaǵı oyınshıqlar (pıshıq, qoy, kúshik, ayıw, túrli quslar formasındaǵı oyınshıqlar, mashinalar, toplar hám t.b.) balalardıń háreket etiwı, eńbeklewı hám áste-aqırın turıp júriwlerine sebep boladı. Júre baslaǵan balalardı top penen oynatıw olardaǵı barlıq tábiyǵıy arnawlı háreketlerdi ıqsham, tez orınlawǵa jetekleydi.

Áste-aqırın jas balalar (3-5 jas) ózleri úyrengen hám kóshe maydanlarında oynaǵan quramalı háreketli hám qızıqlı oyınlardı ǵárezsiz túrde orınlay aladı. Ulıwma alganda, shańaraq sharayatında úyrengen milliy hám háreketli oyınlar balalar ómirinde uzaq waqıt dawam etedi hám olar bul oyınlardı qalıplestiredi.

Dene tárbiya, dene tárbiya bilimlendiriwi sistemasında mektepke shekemgi jastaǵı balalar mákemeleri (baqshalar) da shınıǵıwlar, milliy hám háreketli oyınlar eń kerekli hám qızıqlı processler sanaladı. Baqshalarda dene tárbiya jumısları boyınsha arnawlı baǵdarlamalar islep shıǵılǵan bolıp, olar arasında balalardıń jasına (1-3, 4-6) qarap túrli shınıǵıwlar oyın sıpatında ótkeriledi. Kishi jastaǵı balalar ushın, tiykarınan seyil, oyınshıqlar menen shınıǵıwlar ótkerilse, úlken jastaǵı baqsha balaları ushın bolsa top oyınları, estafeta, asılıp shıǵıw hám túsiw oyınları kóp qollanıladı.

Milliy hám háreketli oyınlardıń eń kerekli parqlarınan jáne biri sonda, eń kishi jastaǵı balalardıń sóylewine, jańa sózlerdi úyreniwine, baslawısh klass oqıwshılarınıń bolsa anıq sóylewin óstiriwine xızmet etedi. Sonday-aq, oyınlar mazmunında ádep-ikramlılıq tárbiyası, muzıkanı súyiw, ruwxıy jaǵdaydı jaqsılaw, teń salmaqlılıqtı saqlaw sıyaqlı júdá kóp tárepler hám sapalar jámlengen boladı.

Balalardıń jasınan hám qanday oyınlar qollanıwına qaramastan, olardıń mazmun hám maqsetleri gewdeni tuwrı óstiriw, háreketshenlik, tezlikti asırıw, salamat ósiw hám shınıqtırıwǵa qaratıladı. Bunday oyınlar turmıshlıq zárúrlik shınıǵıwları (júriw, juwırıw, sekiriw, ılaqtırıw, tartılıw, júziw hám t.b.) esaplanıp, olardıń kópshiligi unamlı pikirlew hám ámelde qollanıwdı talap etedi.

Dene tárbiya sistemasında ámeliy-kásiplik dene tárbiya da áhmiyetli orındı iyeleydi. Órt óshiriwshiler, áskeriy xızmetkerler (olardıń quramı hám tarmaqları keń), tez járdem kórsetiwshiler ómirinde ulıwma hám arnawlı fizikalıq tayarlıq áhmiyetli faktorlardan bolıp esaplanadı. Olardıń kásiplik, fizikalıq miynetleri hám jumıs iskerliginde háreketli oyınlar (jarıs formasında) tiykarǵı orında turadı. Máselen, suw sebiw, órt óshiriw ásbapları, záńgi hám basqa kerekli texnikalıq qurallardı mánzilge jetkeriw, kóp qabatlı jaylarǵa shıǵıw qusaǵan arnawlı háreketlerdi úyretiw, eń áwele, oyın-jarıs (estafeta) formasında ótkeriledi.

Mámleketimiz shegaralarin qorgawda shegarashılarga atta júriw, tawlardan ótiw, dár'yada júziw, samolyottan sekiriw shınıǵıwların úyretiwge de arnawlı tayarlıq oyın-jarıs formasında ámelge asırıladı. Ulıwma alganda, dene tárbiya hám onıń tiykarǵı quralları, sonday-aq, milliy hám háreketli oyınlar qollanılmaytuǵın birde-bir taraw joq dewge boladı.

Ózbekstan Ğárezsizligi jılları dáwirinde dene tárbiya mádeniyatı hám sporttıń tarmaqları ádewir kúsheymekte. Bunı mayıplar sportı, emlew mákemeleri hám salamatlastırıp oraylarındagı dene tárbiya shınıǵıwları (trenajyorlar) mısasında kóriw múmkin. Olardıń mazmunında arnawlı sport túrleri, hár qıylı shınıǵıwlar massaj hám basqa da usıllar qatarında milliy hám háreketli oyınlarda orın alǵan bolıp, olardan maqsetli paydalanılmaqta.

Juwmaqlastırıp aytqanımda, milliy hám háreketli oyınlar dene tárbiya sistemasında jarıs formasında ózine tán sociallıq-tárbiyalıq hám ilimiy-pedagogikalıq izleniwlerge baylanıslı bolǵan ámeliy process bolıp sanaladı. Olardan maqsetli paydalanıw fizikalıq nawqıranlıq hám sport sheberligin asırıw jolında tabıslı nátiyjeler beredi.

REFERENCES

1. Yuldasheva R. «O'zbek xalq o'yinlarining tarbiyabiy ahamiyati». Toshkent, o'qituvchi, 1992.
2. Qoraboev U. "O'zbek xalq o'yinlari" Toshkent 2001 3-5 bet.
3. Alewov Ó. "Qaraqalpaq xaliq pedagogikasi jaslardıń dene tarbiyasi haqqında. "Qaraqalpaq xalqinin etnopedagogikasi". Nókis, Bilim, 1995.
4. Abdullaeva B. "Balalar oyini hám estetikaliq tarbiya". Qaraqalpaq xalqiniń etnopedagogikasi. Nókis, Bilim, 1995.